

שלמה המלך ושלמי הסנדלר

הקומדיה "שלמה המלך ושלמי הסנדלר" מאת סמי גרונמן ובתרגומו של נתן אלתרמן הוצגה בתיאטרון "אהל" ב-1943, בבימויו של משה הלוי. קראתי את המחזה במקור הגרמני. השפה הגרמנית, זה טבעה, נשענת במידה רבה על מלים ארוכות וכבדות ועל משפטים שגם ביום בהיר אין רואים את סופם. משהגעת לסופו של המשפט, שכחת את תחילתו. בשפה הגרמנית ההומור מרגיש, על כן, שרגליו כבדות, וכשהוא יוצא מתחת ידיה פניו חיוורת...

אלתרמן נטל את המחזה בידיו, ונתן בו קלילות ושנינות, שעשועי לשון נופל על לשון וברק חנני מחן סגנונו. הוא נתן במחזה נשמה חדשה ושובבה. ללקק את האצבעות. עצם השם המקורי בגרמנית – "החכם והכסיל" וכותרת משנה "המלך שלמה והסנדלר" – היה בידי המתרגם ל"שלמה המלך ושלמי הסנדלר". במקור שמו של הסנדלר הוא שמדי.

**"אני שלמי והוא שלמה
ושמי שלי דומה לשמו,
אבל בין שמו שלו לשמי
בכל זאת יש הבדל רשמי"**

הרי מקור והרי תרגום, ויחי ההבדל הגדול.
חזרתי וקראתי את המחזה בתרגום, ונוכחתי שהוא ממש מתחנן: עשו ממני מחזה מוזיקלי. (אלתרמן לא אהב את המינוח – מחזמר.) דיברתי על כך עם אלתרמן, והוא נתן את ברכתו לרעיון, ואף הבטיח לכתוב שירים חדשים להצגה, כפי שיידרש.
באתי עם הרעיון להנהלת התיאטרון הקאמרי, שהיה נתון אותה עת באחד המשברים הכספיים הבאים חדשות לבקרים (הפעם דובר במיליון לירות!). התקציב הגדול שנדרש למבצע כזה בעת כזאת עורר חשש מסוים, אבל אם אלתרמן אומר "כן", מי יעז לומר "לא"? אולי מכאן תצמח הגאולה? בקיצור, קיבלתי אור ירוק, מלווה בחששות, וניגשתי למלאכה.

בזכות השורות הקצרצרות, המשקל הקליל והחריזה המתנגנת, מלאכת ידיו של המתרגם, ראיתי שאפשר להלחין חלקים רבים במחזה. אלתרמן עמד בדיבורו וכתב, לפי בקשתי, תריסר שירים חדשים.

את השיר "אל השדות", למשל, הוא כתב, רכון על פסנתר שניצב על הבמה, בעת אחת החזרות. כתב על רגל אחת (היתה לאלתרמן דרך כתיבה מיוחדת – לא מימין לשמאל אלא מלמעלה למטה, וכתב ידו היה קשה לפיענוח), ומיד קם השיר ועמד בשתי רגליים על הבמה.

לא היה במחזה המקורי מפגש בין נופרית, הפילגש המצריה, לבין נעמה אשת הסנדלר, והרי זה "חור" בעלילה, ואלתרמן כתב את "שיר המריבה" הקופצני והעוקצני.

הוא כתב שנים עשר שירים חדשים, שהקפיצו את העלילה קדימה ואת קהל הצופים ממקומותיו.

את המנגינות כתב ידידי סאשה ארגוב. מנגינות עליזות וחכמות, ששירתו שירות נאמן את המלים של אלתרמן ואת ההצגה.

והרי סיפור המעשה, שזור בפנינים מידו הברוכה של אלתרמן, למען אלה שלא זכו לטעום, ולמען אלה שראו וישמחו לטעום עוד פעם, ולו כזית. למעשה, אני מספר כאן את סיפור המעשה כדי שתהיה לי הזדמנות לצטט דברי חכמה מן המחזה.

"שיר השיכור" מפי שלמי:

"בהיכליו יושב שלמה,
וי לילי, וי ליומי
כל איש יודע מה שלומו,
אך אין יודע מה שלומי.
עם הבקבוק שלומי לא רע,
אך שלום שלמה טוב יותר,
כי על טיפה כזאת מרה
גם הוא איננו מוותר.

לכן כבודי הוא במקומי
וכבוד שלמה הוא במקומו,
לו מקומו הוא מקומי
היה כשלום שלמה שלומי"

בחוצות ירושלים מסתובב לו סנדלר בטלן ושיכור הדומה למלך שלמה בכל
רמ"ח אבריו. לצהלת ההמון בשוק, הוא מעמיד פני מלך. חנון, שר הצבא, מספר
על כך בארמון:

"אכן יש להודות. דומה לו לבלי חוק.
המלך תג לתג. הרחוב געה בצחוק.
ומין כשרון חיקוי!
אל אלוהי,
אני עצמי יצאתי מכלי.
... אם רצו אחריו? – חיגר וגם פיסח!

שלמה מצווה להביא את שלמי לארמון. רוצה הוא לראות במו עיניו את הסנדלר
המעמיד פני מלך. חנון וחייליו תופסים את שלמי בשוק ומביאים אותו ואת זוגתו
נעמה, שסירבה להיפרד מבעלה, אל הארמון. המלך מגלה עניין בנעמה, שהרי זה
טבעו, ומצווה שתילקח לבית הנשים. על שלמי הוא פוקד להחליף את בגדיו עמו
– שלמה יצא לחוצות ירושלים בבגדי הסנדלר, לשמוע מה אומרים הבריות על
המלך; ושלמי בבגדי מלכות ישב על כס-המלוכה במקומו. שלמה ושלמי, שהם
אחד בהצגה, מחליפים את בגדיהם ואת מעמדם.

שלמה: "עכשיו יוסר הבגד. הלאה. עוד מעט
נראה אם כבוד המלך ועוזו כחוק
הינם רק מעשה ידיו של החייט...
אם ניכשל, אין רע. חמדנו לנו צחוק"

עד מהרה מתביית שלמי בארמון, ואף, בחוכמתו העממית, דן ופוסק ומחוקק
חוקים חדשים, למען ייטב לו ולשכמותו.

האנשים בשוק מדברים על "שלמה" המדומה:
"שלמה מלכנו, כך סופר, אחים
חרוץ עכשיו!
עובד כעשרה מלכים!
פתאום היתה בו רוח
רגע לא ינוח!
וכל שעה מוציא הוא צו חדש על לוח.

אל הגבירים נטפל הוא – כך אומרים ממעל –
ושכר אנשי עמל יגדל עכשיו גם יעל.
כי לשרים אמר: הקשיבו, בני-בליעל,
העם הוא הסוליה, וזה יסוד הנעל!

ולמניעת בזבוז הגדיל את מס המים
ורק מחיר היין – זה יוזל כפליים!
ולבעלי מלאכה
כבוד בממלכה!
ולראש לכל – כבוד לסנדלרים”

עד כאן טוב ויפה, אבל חסרים לו לשלמי ידידיו מן השוק – ללגום כוסית
בחברותא:

”בודד אני בזה – ישא אותי הרוח –
מולך, מולך, מולך ולא מלוח.
מה טוב היה ללגום טיפה מנאד היין,
אבל הנאד אוהב להשתות בשניים.
ופה יחיד המלך! הה, אמי, אמי.
זוהי צרה צרורה! יש מה ואין עם מי.
בית-הנשים אולי לרוץ? חיים של כלב!
אבל האלף שם! יכני רעם!... אלף!
הלא אפשר באלה להפיל אימה
לא רק על מלך, גם על ממשלה שלמה”

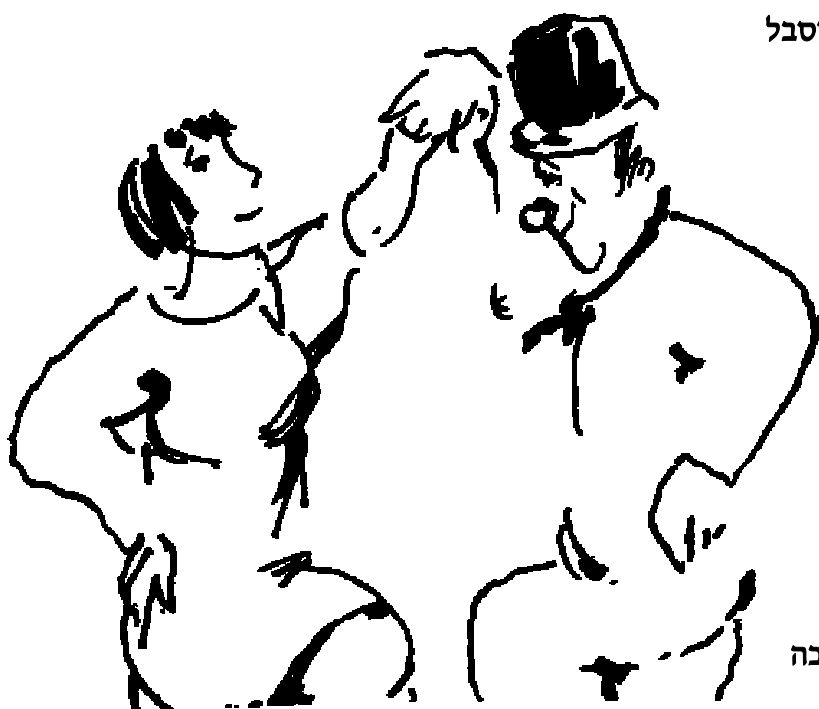
גורלו של שלמה בבגדי הסנדלר לא שפר בחוצות ירושלים.

אשה: הסנדלר הזה, הביטו בו, הנהו
מה דל הוא ומה עלוב מראהו!
איש: שלמי, שלמי, עמוד נא, קום היה לאיש”
שלמה: ”הכי שלמי אני? אני שלמה! שלמה!”
איש: נתקע השגעון. ביש-ביש, מאוד ביש-ביש”
אשה: גם לנו בזה חלק יש. בחלומי
ובהקיצו שיננו לו: אתה שלמה.

שלמה היום, שלמה מחר, עדי המה הפלך,
ופתי יאמין... ויהי בישורון מלך!
איש: הוי מלך מדומה... הוי מלך מדומלך!

סוף המשחק – בת-שבע מחזירה את שלמה לארמון ומשלחת את שלמי ונעמה
אל מקומם בשוק.

כמקובל במחזות-זמר, הוסיף אלתרמן את שיר הסיום:

”הוי, חומר זה של שחוק וסבל
חוזר בכל, מראש עד גמר,
ויש עושים מזה שיר-אבל
ויש עושים מזה שיר-זמר.

אם זמר-שיר מזה הוצאנו
אל נתנכר לו, ידידי.
אל נתייחס נא אל עצמנו
בכובד-ראש מופרז מדי.

על כן שרים הכינורים כה
והנערות עונות ברוך –
כי חי האיש חיים קצרים כה
ומת לזמן כל-כך ארוך”...

הבאתי חופן צימוקים מן המחזה שבו כל מלה – צימוק. ושאר דברי הלצון,
החוכמה והפיוט, הרי הם כתובים בספר.

מאז ועד היום משמשים בידי החרוזים משיר הסיום
כעין מלות קסם המביאות מרפא לנשמה
ברגעים של מצב רוח מינורי, למשל, כשהכול בתוכי
ובסביבה הקרובה לי מקבל גוון אפור או שפלוני
בא ופוגע בכבודי, חס וחלילה, אני חוזר על
”אל נתייחס נא אל עצמנו בכובד ראש מופרז מדי”,
ומוסיף ”כי חי האיש חיים קצרים כה, ומת לזמן
כל כך ארוך”, ומיד, כבמטה קסם, מקבלים הדברים
את הפרופורציה הנכונה והשמים מתבהרים. קסם!

אריה נבון עיצב, כדרכו, במה מרומזת, מינימליסטית וחכמה. כיאה למלך יהודי, כלומר, ארמון ארמון, אבל בלי להגזים בהוצאות. החילופים בין תמונות הארמון לתמונות השוק היו קלילים, מהירים ומלאי הומור, ותרמו את חלקם לקצב הזורם של ההצגה.

את התנועה בנתה הכוריאוגרפית המפורסמת מאמריקה, אנה סוקולוב. היא לא הביאה לנו את ברודוויי, אלא יצרה סגנון שצעד ורקד עם ההצגה רגל ברגל. את הפזמונים "העמדתי" אני.

בתפקידים הראשיים היו: אילי גורליצקי – שלמה ושלמי, יונה עטרי – נעמה אשת הסנדלר, רחל אטאס – נופרית הפילגש המצריה, עדנה פלידל – בת-שבע אם שלמה. וסביבתם – זאב רווח, אלברט כהן, אברהם חלפי, משה חורגל, שמעון סיאני, אסתר גרינברג, ועוד רבים וגם טובים.

בזמן החזרות הוקסם אלתרמן משירתה של רחל אטאס, וכמתנת תודה כתב לה את "שיר נופרית". בשיר סוגדת נופרית ללבנה, ומתפארת במנהגי מצרים לעומת מנהגי ירושלים הפרובינציאלית.

והיו גם ארבעה רקדנים, חיילי המלך, ושש רקדניות, מתוך 1,000 הנשים של שלמה. המספר הקטן של הרקדנים והרקדניות לא נבע משיקולים כספיים, אף כי אין לזלזל גם בכך, אלא הותאם לסגנון הכללי ה"אינטימי" של ההצגה, שהעיקר בה היתה המלה המדוברת והמושרת, ולא הראווה הנוצצת.

החזרות עברו עלינו בגיל ורננים. בלבנו פעמה ההרגשה שאנו הולכים לקראת הצלחה גדולה.

שבוע ימים לפני החזרה הכללית באו לחזות נכבדי התיאטרון, ובראשם המנכ"ל שייקה ויינברג. ההצגה היתה כבר בשלב שבו היא צריכה הד מן הקהל, ובייחוד כשמדובר בקומדיה. החזרה, לכן, היתה טכנית למדי ויבשה. הנכבדים יצאו מן החזרה מאוכזבים, ואף יותר מזה. חנה מרון הודיעה שההצגה היא בושה לתיאטרון הקאמרי, ואסור שתועלה על הבמה. לשמע דברים כאלה מפי מלכת התיאטרון החל שייקה לשקשק בכל אבריו. שמע אלתרמן, בא אלי, ובקול תקיף הטיח בפני: "אתה חושב שביימת? עוד לא התחלת לביים!", ולהנהלה הודיע שיגיש "צו על תנאי" נגד התיאטרון, אם יעזו להציג את "שלמה ושלמי" במתכונתו זו. אגב, תמיד, לפני כל הצגה שבה היה לו חלק, היה אלתרמן נתקף בהלה ומתחנן – לדחות. כל השחקנים והשותפים האחרים במלאכה לא האמינו למשמע אוזניהם. היחיד מאנשי ההנהלה והמעלה שעמד לצדי, והיה שותף להרגשה שאנו עומדים על סף

ההצלה גדולה, היה איציק קול. המנהל שעל העסקים. הוא לחם בכל כוחו להוריד מעל ההצגה את איום החיסול. המשכנו בחזרות. בשבוע שבין אותה חזרה עייפה לבין החזרה הכללית ביום ששי חייתי בלחץ עצבים נורא. אחרי כל חזרה טענתי: "אילי, ההצגה טובה!". והוא: "בונים, ההצגה מצוינת!". אנשי התיאטרון, הפקידות, המנקות, המזונאי, כל אלה שלא היה להם חלק בהצגה, היו עוברים על פני פנים חתומות, כעל פני אדם שיש לו סרטן ואין מגלים לו.

לאחר השבוע הקשה ביותר בחיי, ולאחר לילות ללא שינה, הגיע יום הששי של החזרה הכללית. האולם היה מלא מפה לפה. שייקה ויינברג בא אלי בצעקה: "בונים! כל העיר באולם! מחר תדבר כל העיר על הכישלון! להוציא את הקהל מן האולם!". אמרתי: "מחר? מחר יש כבר הצגה, ואין הבדל אם כל העיר תדבר היום או תדבר מחר. אם תוציא גם איש אחד מן העולם, לא תהיה חזרה". הוא זרק בי מבט מלא שנאה והלך.

ישבתי בחיל ורעדה באולם. נגינת הפתיחה, המסך עלה, וכבר אחרי דקות מספר הרגשתי בחום שהחל לזרום מן הקהל אל הבמה. מרגע לרגע גאו גלי ההתלהבות והצחוק. אלתרמן, שמאז שהטיח בי את אותו משפט מוות לא דיבר אלי משוב ועד רע, פילס דרכו בין השורות, הגיע אלי, אחז בידי ולחש: "בונים, ישר כוחך". מתח שנצבר שבוע ימים התפוגג, ודמעות של רווחה זלגו מעיני.

בסוף החזרה הריע הקהל והודה לשחקנים במחיאות כפיים שקולן הגיע עד לב השמים. ניצחון! אלה שניבאו לי כישלון באו ולחצו את ידי – "שמחים שטעינו". שייקה חלף על פני פנים כעוסות. לא סלח לי על טעותו. חנה מרון לא ראתה אותי. הצלחת "שלמה המלך ושלמי הסנדלר" היתה מלאה. ההצגה הוצגה 600 פעמים וכיסתה את הדפיציט של מיליון הלירות ואף הותירה שיריים. השחקנים היו מאושרים, אני הייתי מאושר, ההנהלה היתה מאושרת, והקהל, קטנים וגדלים, רווה נחת.

בהצגה הראשונה בשבת, בהפסקה בין שתי המערכות, עמדתי בחדר האיפור של אילי. מן האולם עדיין הדהדו מחיאות הכפיים הסוערות. אנחנו עומדים, מביטים זה בזה, חיוך טפשי של אושר מרוח על פנינו ואת גרונו חונקת השמחה. פתאום נפתחת הדלת ולחדר מתפרץ שייקה ויינברג, חיוור ונרגש (חשבתי שפרצה שריפה, חלילה!): "מה עם הזקן של פוקס?! איזה מין זקן הדביק לו פוקס?!". פרצנו, אילי ואני, בצחוק היסטרי. תגובה לא נימוסית לשאלה לא מעשית. הקהל יוצא מכליו, והוא מצא לנכון להיתלות בזקנו של פוקס.

נתן אלתרמן, שגם הוא היה מאושר, בא אלי בהצעה: "יש לך צמד כל כך נחמד – יונה ואילי – ראוי שנעלה איתם הצגה לשניים מתוך פזמונים ישנים גם חדשים שלי". כך נולד "שוק המציאות", שהיה שובל עליז ל"שלמה ושלמי". היו ב"שוק המציאות" פזמונים מן המרתף וגם פזמונים חדשים – "לימון וצלחת", "אלימלך", "בכל זאת יש בה משהו", "זמר מפוחית", "קונצרטנה וגיטרה"... וגם שיר "הדג" שכתבה תרצה אתר. גם הפעם, ימים ספורים לפני ההצגה הראשונה, התחנן אלתרמן שנדחה, שכדאי עוד לשקול...

איציק קול ואני הקמנו חברה להפקות "בו-קול" בע"מ. נרשמנו כחוק אצל הרשם הממשלתי לחברות, היתה לנו חותמת, היה נייר מכתבים עם סמל, והיו ישיבות הנהלה כמקובל בעולם העסקים. חברת "בו-קול" הפיקה את "שוק המציאות". אגב, "שוק המציאות" היה ההפקה היחידה שהפיקה החברה. אמנם, כידוע, היתה זו הצלחה אבל איציק קול ואני היינו עסוקים מכדי לעסוק בקטנות כ"בו-קול".

כשליהקתי את נערות השוק ל"שלמה המלך ושלמי הסנדלר" באו רבות למבחן, וביניהן נערה חננית ושמה חגית. נבחנה, נמצאה מתאימה, והתקבלה. לאחר שנודע לה שצורפה אל הצוות, גילתה לי שהיא חגית רכבי, בתו של שלמה פורמן.

בנעורי בתל-אביב היה לי חבר ושמו שלמה פורמן. היינו חברים בלב ובנפש. ידי לא משה מידו וידו לא משה מידי. יחד היינו בשומר הצעיר, יחד היינו בורחים משיעורים, יחד חתרנו על חסקות בים, יחד תיכננו לעלות על אניה ולהפליג אל העולם הגדול, בקיצור – היינו יחד. לאחר הגימנסיה נפרדו דרכינו, ומאז לא נפגשנו. והנה, מופיעה בתו הבכורה של שלמה פורמן, ושמה כשם בתי הבכורה – חגית. אני נשבע שבימי הידידות שלנו מעולם לא העלינו על דל שפתינו את השם חגית.

The King and the Cobbler

הצגת "שלמה המלך ושלמי הסנדלר" הוצגה גם בפסטיבל הבין-לאומי לתיאטרון בפריז, גם בפסטיבל בלונדון וגם ב"אקספו" '67 במונטריאול. בכל מקום זכינו להצלחה, גם בקהל וגם בעיתונות המקומית.

כשהיינו במונטריאול בא לראות את ההצגה מר צבי קוליץ, עסקן ואמרגן לעת מצוא מניו יורק. בא, ראה, וקנה את הזכויות להצגת המחזה בארצות הברית מחברת "מועדים", שבידיה הירושה הספרותית של סמי גרונן, "ועדים" מחזיקה בזכויות כמוצאת שלל רב, ואינה מרפה.

נפגשתי עם קוליץ. הוא שיבח את ההצגה, אבל אמר שאינו יכול להזמין אותי לביים, מכיוון ש"אתה לא מכיר את ברודוויי". הסכמתי: "אני לא מכיר את ברודוויי". אמרנו את דברנו והלכנו איש איש לדרכו.

ממונטריאול בדרך לארץ, עברנו לכמה ימים בניו יורק. היה זה ערב מלחמת ששת הימים, והחדשות המהבהבות ב-times square הביאו ללא הרף ידיעות על ריכוז צבא מצריים בסיני ועל הכרזות צחצוח חרבות של נאצר. בטלוויזיה – טנקים, טנקים וטנקים של מצריים. מצב רוחנו היה ירוד מאוד מאוד. בוקר אחד הופיע במלון שבו התאכסנה הלהקה אורי יפה, קברניט באל-על ובעלה של יונה עטרי. התנפלנו עליו בשאלות. אורי הביט בנו מגבוה: "ברגע שתישמע האזעקה הראשונה בתל-אביב, כבר לא יהיה לנאצר חיל אויר". רצינו להאמין, אבל... הרי כמו עינינו ראינו את הטנקים המצריים.

באותו יום נסעתי במונית לפגישה עם השחקן יוסף בולוף. הנהג, שדיבר אנגלית בצליל מוכר במקומותינו, שאל מאין אני, וכשסיפרתי שאני מישראל, פתח את פיו: "זה יהיה הסוף שלכם! נאצר ימחק אתכם ולא תדעו איך זה נפל עליהם...". שמעתי מין דיבור כזה, מיד ויתרתי על הפגישה עם בולוף, וביקשתי מהנהג (אגב, איני בטוח שלא היה ישראלי יורד) שיביא אותי למשרד של אל-על. התחננתי שימצאו לי מקום במטוס לארץ. המטוסים היו מלאים בישראלים, שמיהרו להגיע ליחידותיהם, ובמתנדבים. חיפשו, פשפשו, ומצאו לי מקום בשתיים בלילה. כשהגעתי לתל-אביב כבר היתה העיר נתונה בהאפלה. ידידי יוסף לפיד, שבא לפגוש אותי בשדה התעופה, אמר לי, בהומור הצמוד אליו תמיד: "אתה ודאי חושב שהמצב רע, אז דע לך שהמצב רע הרבה יותר". ואחר כך פרצה המלחמה, ותוצאותיה הרי ידועות. כנראה שאורי יפה, ואולי עוד כמה אנשים בארץ, ידעו משהו שלא היה ידוע,

לעיתונאים ולשדרי הטלוויזיה בארצות הברית. כעבור כמה חודשים, ובלי כל קשר למלחמת ששת הימים, צילצל הטלפון בביתי בשלוש לפנות בוקר. על הקו אותו צבי קוליץ מארצות הברית. הוא סיפר לי שהם העלו את ההצגה "The King and the Cobbler" בעיר בולטימור, והיא, כלומר,

ההצגה, לא כל כך... הוא מתחנן שאקח מיד את המטוס הראשון ואגיע לבולטימור. אדם במצוקה ומתחנן – לא נעים לסרב. נחתתי בבולטימור, וישר משדה התעופה לקח אותי מר קולייץ לראות את ההצגה. הצגה איומה. אין בה זכר להצגה שלנו. החכמים האלה "תיקנו" את גרונן, לא לקחו דבר משנינותו של אלתרמן, כתבו מוזיקה חדשה במקום המוזיקה של ארגוב, ובנו תפאורה מפוארת ומיותרת נוסח ברודווי בקיצור שעמום ירוק. ההומור מתחבא לו אי שם בין קיפולי עשרות התלבושות הנוצצות, ומתבייש להראות את פניו.

לאחר ההצגה שאל מר קולייץ: "נו, מה אתה אומר?". אמרתי שההצגה אינה טובה, אבל הרי אני מכיר את ברודווי. בו במקום הציע לי הצעה מפתה – הם ישלחו הביתה את הבמאי, ואני אקח לידי את הבימוי כדי להציל. בלהציל הוא מתכוון לשמונה מאות אלף הדולר שהשקיעו הוא ושותפיו, סכום עתק בשנים ההן, שאלתי: "כמה זמן ניתן לי להציל מטביעה שבר כלי זה?" והוא אמר: שבוע, מכיוון שבעוד שבוע פותחים בברודווי. האולם שכור, המודעות פורסמו, ואין לדחות."

שבוע?! בשבוע אפשר לתקן את המחזה, לזרוק את המוזיקה הבנאלית, את התפאורה המצועצעת ואיתה כשני תריסרים של רקדנים מיותרים? בקיצור, מר קולייץ, שלם לי את הוצאות הטיסה לבולטימור וחזרה, אני חוזר הביתה.

כאן החלה פרשת דיונים, נסיונות שיכנוע והצעות כספיות מופלגות. הדיונים נמשכו אל השעות הקטנות של הלילה, ואני בשלי – חודש ימים או שאני חוזר הביתה – מה שמוכיח שיש לי כבוד למקצוע, ואין לקנות אותי בכסף (על כל פנים – לא תמיד).

המשא ומתן התנהל במלון הילטון, והשתתפו בו גם האדונים שהשקיעו את שמונה מאות אלף הדולרים. טלפונים, ספלי קפה, סיגרים, כתפיות, רגליים על השולחן – כל הסגנון האמריקאי, שראיתי עד כה רק בסרטים. אני מודה שהיה משעשע.

אחד האדונים, שהיה דומה לשחקן ג'. ב. רובינזון ויהודי כמוהו, קם והציע כך – ימשיכו בחזרות, הבמאי ישאר על כנו ואני אשב לצדו בזמן החזרות ואתן לו עצות. כך יהיה הזאב שבע, הכבש שלם, ושמי נקי.

ביקשתי לפגוש את הבמאי. טלפון, והבמאי מגיע. מוצע לו ההסדר, והוא שואל אם אני הייתי מסכים, לו הייתי הבמאי, שיושיבו לידי נותן עצות? אמרתי "לא". אמר "גם אני לא". סוף לדיון ואני עולה לחדרי לישון.

לא הספקתי לעצום עין והנה טלפון מדיק שון (שחקן הזכור, צחוק הגורל, מן הסרט "המפיקים" עם זירו מוסטל), הוא המלך והסנדלר. ומבקש שאשר לעבוד אתו על התפקיד בסודו סודות, כי הוא ממש אינו מוצא את ידיו ואת רגליו. הסברתי לו שאם יתן לו הבמאי הוראות, ואני אתן לו הוראות מנוגדות, יאבד גם את הראש, וחבל.

ההצגה The King and the Cobbler עלתה על הבמה בברודוויי וירדה כעבור יום. כך חמקה מידי, הודות לקוליץ זה, ההזדמנות לביים את "שלמה המלך ושלמי הסנדלר" בברודוויי. אני בטוח שלו ראו את ההצגה שם כפי שהוצגה אצלנו היתה זוכה להצלחה, ואני – לתהילת עולם, ולו רק בזכות ההבדל בינה לבין מה שמוצג שם, בבניין הארץ אנוחם.

רחובות ושלטים

"על מצפה השמים ירח עלה.
איש מרחיב את חזהו. נושם לאט.
באוויר הלילה מצב רוח נפלא,
יוצא מן הכלל ונכנס אל הפרט"
(״רגעים״, נ. אלתרמן)

עודד קוטלר, המנהל הכללי של תיאטרון חיפה, פנה אלי ב-1977 בהצעה לביים את "תל-אביב הקטנה" של דן בן-אמוץ וחיים חפר. לתת גם לאזרחי חיפה לטעום את טעמה.

לא היה לי עניין לעמוד ולחזור על מחרוזת זאת, נחמדה ככל שתהיה, שהרי כבר העליתי אותה על הבמה פעמיים לבי גם אמר לי כי ב-1980 אתבקש ואף אסכים, לביים את "תל-אביב הקטנה" הזאת בשינויים ובתוספות בתיאטרון הבימה. על כן אמרתי לעודד – "תל-אביב הקטנה", שהוצגה בחמאם, גלגלה, על דרך הנוסטלגיה, את סיפור העיר בשנות העשרים, לידתה ושנותיה הראשונות. בוא נצעד כמה שנים קדימה בעקבות הזמן, ונספר על תל-אביב של תחילת שנות השלושים. נוסטלגיה יש לנו הרי עד הגג, והיא תעטוף גם את שנות השלושים. מניין יבוא החומר להצגה? מידידיו של נתן אלתרמן.

אם ברצונך להלך בעיר תל-אביב של הימים ההם, לגעת בלבה, להאזין לצליליה ולחוש את דופק חייה, לך אל כתבי אלתרמן.

עודד קוטלר קיבל את הרעיון, נחתם חוזה ביני לבין התיאטרון על בימוי מחזה שלא היה, ואני ישבתי אל המלאכה. כל שהיה עלי לעשות הוא לדלות פנינים מן הים הגדול, לצרפם למחרוזת, לענוד אותה על צוואר החשקנים, ולהציגם על הבמה.

משנת 1933 העיר תל-אביב היא הגיבורה הראשית, ברשימות ובציורים, בחרוז ובפרוזה, של אלתרמן.

הרשימות התפרסמו בשנים 1934-1943 בעיתון "דבר" כ"סקיצות תל-אביביות" בחתימת אלף נון, ובעיתון "הארץ" – "רגעים" ו"נקודות השקפה" בחתימת אגב. אלה, ועמם שירים רבים מ"כוכבים בחוץ" והפזמונים שכתב לתיאטרון "המטאטא", היה בהם שפע תוסס כזה, ודי בו לאכלס עשר הצגות על תל-אביב של שנות השלושים.

משוררים שרו שירי תהילה לירח מעל הכינרת, חליל רועים בהרי הגליל, שדות שבעמק, גמלים צועדים בחולות המדבר... הגמלים שפיאר אלתרמן צעדו בחולות תל-אביב, נושאים זיפזיף לבניין בתי העיר. נופי מולדת שלו היו רחובות, בתים, גגות, הים של תל-אביב.

אלתרמן מתרפק על העיר האהובה, נוגע בקירות הבתים, מציץ בחלונות, מהלך בסמטאות וברחובות ("נדמה לי, כי לולא הייתי בן אדם, הייתי רוצה להיות רחוב... כל כך אני אוהב אותו"), שומע שיחת אוהבים על ספסל בגן העיר, מתבשם מריחות השוק – "ריחות דגים דבוקים מדגדגים בחוטם". רומנטיקה סנטימנטלית במחלצות הומור שובב וקריצת עין אירונית. אלתרמן, לא די לו בתעוד ובתיאור, כאחד העומד מנגד, הוא מבקש להיבלע בעיר, לבוא בקהלה, רוצה בלבה לנגוע.

נתן אלתרמן

"הנה העצים במלמול עליהם.
הנה האוויר הסחרחר מגבוה.
אינני רוצה לכתוב אליהם.
רוצה בלבם לנגוע.

לשאת פת במלח ומים בדלי
ועת הדרכים ילבינו
צידה להביא לאחי הגדולים,
לאור ולרוחב בשדות אבינו"
("כוכבים בחוץ")

החלטתי לקרוא להצגה "רגעים", ולספר בה, מפני אלתרמן, על יום אחד בחיי העיר.

בוקר. "ראשון נושא את קולו התרנגול הקלסי, אותו שכווי אומלל המחוייב להוכיח מדי יום ביומו כי אמנם ניתנה לו הבינה להבדיל בין יום ובין לילה. אז מתהפכת הדממה על צדה הני ומוסיפה לישון כאילו לא קרה דבר. בתל-אביב אין שעון עירוני, במקום זה יש כאן אחד חמור המתחיל להתגעגע אל מישהו תמיד בשעה קבועה לפנות בוקר... אחרי המזמור הזה אין האפלה הלילית יכולה עוד לישון במנוחה. תריס שנפתח לפתע מעיף סטירת לחי לבית השקוע בהזות, ומחזיר אותנו לעולם המציאות. הדלתות נפערות בפיהוקים מהירים".
אנשים ראשונים ברחוב – החלבן על אופניו, אשה על המרפסת מנערת כלי מיטה, נערה בפתח הבית, איש בחלון:

"פותח אדם חלונו לרקיע
והחוצה מוציא את אפו החולם.
עף האף כיונה וחוזר ומודיע:
העולם עוד בריא ושלם.

ההיסטוריה דילגה על הלילה הזה
וכותבי העתים יזניחוהו בצל –
מתלבש האדם – לאט כחווה
וחושב: תודה לאל"

השמש עולה ומדליקה גגות, את זגוגיות החלונות, שלטים.

"סנדלר מדופלם
מקבל תיקונים והזמנות גם /
חייט בקי בדרישות העונה
בשביל גברות ממדרגה ראשונה /
חנות מכולת
עברה מנגד מסיבות מפולת /
'עדינה' – מגבעות לנשים מוינה..."

השוק: מערבולת של צלילים, ריחות וצבע. גלי אבטיחים, קאפוטות ועבאיות,
חמורים קטנים נושאים ארגזים, "בין ערמות בננה גברת שבגברת קללות חיות

מוכרת – גרוש האוקיה". "פנו, פנו נא דרך לעקרת בית, בעל קט סוחר אחריה שני סלים". "תל-אביב רוצה לסעוד בצהריים, לא לשווא בטנה רועמת והומה".
צהרי קיץ. "חם, והים קורא ומפתה. רחוב הרצל הזקן אמר: 'אמבטיה ויהי מה', דידה ונחבט ראשו בבניין הגימנסיה. רחוב אלנבי השתטח לאורכו, הביא ראשו במים ואמר לשחות, אבל רגליו נסתבכו ברשת המרכז המסחרי ולא יכול לזוז".

המרכז המסחרי – רחוב לווינסקי, רחוב הרצל, דרך יפו תל-אביב. קטע תוסס של העיר. אנשים רצים, רודפים ונרדפים, דחופים ונדחפים, לתפוס בזנבה של פרנסה. סוחרים בפתחי חנויות, סרסורים שומרים צעדי סרסורים, סבלים עטופי חבלים, עגלות, אוטובוסים - וסכנה לעבור את הרחוב ממדרכה למדרכה".
אשה נושאת סלים צועקת לעברו של אוטובוס בורח: "עמוד אדון!". בחורצ'יק ממולח בכובע קסקט מנסה למכור לעוברים ושבים מוטוציקל. "וכי מוטוציקל הוא חפץ של מותרות? אדם בלי מוטוציקל דומה למוטוציקל בלי אדם... אם נולדת בימנו אלה, חייב אתה לקנות לכל הפחות – מוטוציקל... ללכת ברגל יכולת גם במאה השמונה עשרה והשבע עשרה...". הציבור במרכז המסחרי טרוד בעסקי מכולת, ואינו קופץ על מוטוציקל.
השמש לוחטת.

ליד הקיוסק ברחוב הרצל ("תו את המיצים הטבעיים של האחים רובננקר") מתגודדים מתנשפים שנפשם יוצאת לכוס גזוז. "כולם רוגזים, כולם עיפו איש את רעו פוגש ב... טפו / על האקלים". "אירופה-אמא, רוח קור... / ואנו פה עומדים בתור... / למיץ לימון..."

חם!

החום איננו חום כלל...

לא?

לא, זהו חמסין בסך הכל.

או, כבר הוטב לי... גזוזז!

בשדרות רוטשילד, א מחיה, בעיקר בשעות הלילה, שכן בשעות הלילה – צל.

גזוז!

בצד על מדרכה שוכב לו תימני זקן ומתחמם. חושב לו:

"ארץ חן / אין קור אין רוח, פחד אין / ברוך השם".

טרגדיה בבגד ים: שפת הים – יום לוחט, החול צהוב, הים כחול, גלים נוהרים בסך. איש פושט את בגדיו, קופץ לים כולו שמחה וגיל. אל בגדיו מתקרב "בחור מסוים", לוקח אותם ובורח.

"הרקיע מלמעלה מרהיב,
יש רוח טובה מאפסיים,
מלמעלה השמש, האור, האביב...
אך מלמטה גונבים מכנסיים".

ערב בבית קפה:

"הקפה היה צוהב, לילי וריק.
הראי חשב: - מדוע כל דבר עקום בי? -
זבוב נידח ישב בשקט ופיהק,
השעמום השתעמם בפומבי..."

שלושה ליד שולחן שקועים בעיתונים. האחד במגבעת, שני בקסקט, שלישי גלוי ראש. מדי פעם, בפעם, בהיתקל אחד מן השלושה בידיעה מרעישה, הוא משתף בה את האחרים.

בעל המגבעת (קורא):
"בשמעו את קול הרעם אתמול בבוקר,
נבהל האדון א' ברחוב שיינקין
ונפל מכסאו. רגלו נקעה".
בעל הקסקט: "מה נדבר ומה נספר
מתוחים עצבינו... כל שד אותם נושא
הרעם אי שמה מכה בסטרטוספירה
ואיש ברחוב שיינקין נופל מן הכסא".
גלוי הראש: "הרי מודעה (קורא) משפחה עניה
רוצה לאכול.
קומה שנייה
משמאל".

בעל המגבעת (קורא): "חפירות ארכיאולוגיות בעיר העי... (פונה אל
האחרים)

בואו הביטו, הולכי על בלטות,
איך אבות אבותינו טיילו פה מלמטה
רק על פסיפס (מסביר) מוזאיקה.
חומה מבוצרת הקימו סביב,
מגדלים בנו
והיכל

ולא די!

לא שקלה בפרוטה, לא קימצה בתקציב
עיריית העיר העי!

ואת, תל-אביב –

לך לבי יתחלחל.

בעת חפירות מה תתני, מה תראי?

אז לשוא החופרים יחפשו בעמל

ארמונות, היכלי שן, מזרקות ומגדל,

המה לא ימצאו בך, עירי

אפילו בניין בית-כסא ציבורי"

שלושתם נאנחים ושוקעים בהרהורים עצובים, וכדי לעודד את רוחם מזמינים כוס
גזוז עם שלושה קשים.

הבאתי כמה דוגמאות מן הקטעים בהצגת "רגעים" כדי שתבינו שעסקנו בחומר שופרא
דשופרא. השופרא דשופרא כללה גם את "הפרלמנט" בשדרות רוטשילד. את הרומנס בין
ימימה ודב הטייח, את שלוש התימניות העושות ספונג'ה, את גדליה רבע איש, את שני
עצי השיקמה ברחוב קינג ג'ורג' היוצאים לטייל לעת ערב, ואת סעדיה, שמש בית
המשפט, הקורא בקול "בית המשפט!"
כל שיר, של אלתרמן, כל פזמון, הוא מחזה קטן שיש בו סיפור ודמויות ותפאורה,
ועל כן קלה דרכם אל הבמה.

מכל שחקני תיאטרון חיפה בחרתי את הצעירים, שהם קלי תנועה וקלי זמר
ורעננים, שלא סבלו מהסתיידות עדיין, ועל כן לבם פתוח להצעות ולרעיונות, והרי הם –
סנדרה שדה, אורה שריון, אביבה שוורץ, דב גליקמן, אלי חכמון, עמי טראוב, מוני
מושונוב, שלמה בר-אבא, והזקן בחבורה – יוסף באשי. כולם מוכשרים בדרגות משבע
עד עשר. שמונה שחקנים, זמרת ופסנתר, וליד הפסנתר לב ורניק.
תל-אביב של שנות השלושים, חרוזי אלתרמן בשבחה, וסגנון הצגת הדברים שלי,
היו בבחינת חידוש לשחקנים, שבשנות השלושים לא היו אפילו בתכנון, והם קפצו על
החומר שהוגש להם כמוצאים שלל רב. והתוצאות, לשמחת הכול, לא איחרו לבוא –
הצלחה!

את התפאורה צייר אריה נבון, וכדרכו היא היתה תמצית שבתמצית, העיקר ולא יותר. פחות מזה פירושו במה ריקה: שולחן, שלושה כסאות, ספסל ועץ בשדרה, וירח גדול וצהוב ברקע. שהרי הירח היה בן בית בשירים של אלתרמן ("... והירח על כידון הברוש..."). חלק מן השירים עלו על הבמה בלווית המנגינות הישנות שכתבו להצגות "המטאטא" מארק לברי, ורדינה שלונסקי, משה וילנסקי (הפורה מכולם), ואחד בשם "לחן עממי".

מנגינות חדשות כתבו סאשה ארגוב, נעמי שמר, רפי קדישזון ושלמה ארצי. היין הישן והמזג החדש נמהלו יפה, והיו ערבים לאוזן ולנשמה. על השירה ניצחה חנה הכהן. "רגעים" הוצגה בתיאטרון חיפה וגם ב"צוותא" בתל-אביב, וזכתה לתשואות. וכך בזכות חיפה זכתה העיר תל-אביב לחזות בפרק מחייה.

השנה היתה, כאמור, 1977, שבע שנים לאחר מותו של אלתרמן. ב-29 במארס, יום הזיכרון, שבתנו מן החזרות ונסענו, כל צוות "רגעים", לבית העלמין בקריית שאול. לא רבים באו אל קברו של המשורר – משפחה, שלושה משוררים ושחקני "רגעים".

כתבי נתן אלתרמן קורצים אלי מן הכוננית, ואני יושב ושוקע בהם ומתבשם שוב ושוב. בעקבות אלתרמן הלכתי לשכונה בדרום תל-אביב, המכונה בפיו סטמבול. על סטמבול זאת הוא כתב את "חגיגת קיץ".

**"היה זה ערב חם –
תיבות פרי-קיץ טולטלו
והונחו רובד על גב רובד
ומסביב המתה סטמבול –
שכך כינו את זה הרובע..."**

ויש בה, בסטמבול שלו, מתפרה "סטמבול" בשכונתה של מספרה "סטמבול" ו"סטמבול" המסעדה, שבה, על תקליטים מרוטי-מחט, ניגנה, טיגנה, שירתה את הקהל באולם ובמרפסת. "חגיגת קיץ" הוא רומן בחרוזים, שיש בו סממנים ברורים של מחזה – מקום מוגדר שבו מתרחשת העלילה בערב קיץ אחד (אחדות הזמן והמקום, כנדרש על פי ההגדרה הקלסית של מחזה). ויש עלילה מרכזית ועלילות משנה, וחוט מרכזי וחוטי לוואי, שבסופו של הסיפור נשזרים אלה באלה. ודמויות רבות מאכלסות את "חגיגת

קיץ", ומקצתן גם מדברות בגוף ראשון. תחילה שרויה כל דמות בפינתה, אבל במשך העלילה נתקלות הדמויות זו בזו, מדברות זו אל זו, וכל אחת מהן מוצאת את עצמה מעורבת בגורלן של הדמויות האחרות.

והדמויות הן: קלארה – בעלת המסעדה, מתנוססת על כסא רם ליד הקופה; מרים-הלן – המלצרית; וולדרסקי הסרסור, זה שאחריו הלכה מרים-הלן ואליו ברחה מהבית. הוא "הודיע לה הערב, שכדאי לה לעזוב את עבודתה במסעדה. ואם אוהבת היא אותו, עליה לאהוב עוד אנשים, שהוא יזמין אליה לפעמים, וזוהי חובתה המוסרית... ואם היא לא תסכים, היא לא תכיר את הפנים שלה בראי"; מישה בר-חסידי – פורץ כספות. מלבר "פניו נשאו חותם של מעשי-בראשית", אך מלגו – בעל נפש עדינה. הוא קם להגן על מרים-הלן מפני וולדרסקי מכיוון שכדבריו:

"וולדרסקי הוא מושחת.
מפני שאיש כבוד,
אם לדבר על רגשות ועל גישה,
ישודד משרדי דואר, בנקים, רכבות,
אך לא יחיה על רווחים של גוף אשה"

ועוד: יו"ר סניף הבנק המקומי והקופאי והפקידים, החוגגים בערב זה יובל שנים להיווסדו של הבנק; וסימן-טוב, שומר הלילה באותו סניף. "גם הוא כמו גלויה מודפסת / הוזמן לבוא עם רעייתו / שנפטרה לפני הפסח"; גברת סימן-טוב המנוחה גם היא מופיעה ומשתתפת בהתרחשויות; וישנה גם מכשפה עוסקת בכשפים ומלווה בריבית. בדירתה קורי העכביש כיסו על כלי זהב וכסף של משכונות. היא נתנה עינה בסימן-טוב. גם הוא לבו דבק במכשפה. לא יופיה משך לבו אליה, שכן היתה מיפלצת, הממוזן הוא שמשך אליה את האיש.

ואל המסעדה "סטמבול" בא לעתים מזומנות "המחבר" לשתות כוסית. היה יושב לו בפינה ולפניו כוסית, והוא שוקל – לשתות או לא לשתות, שכן לא כמידת כוחו פעם כוחותיו כעת.

"ללגום או לא? כוס ראשונה לא חטא היא
אך כידוע לוגם גורר לוגם.

כוסית אחת תפליג אל חדרי בטן
וצי כוסות שלם כבר מרים עוגן...

לפי שעה, כדי שהבעיה
לא תעמוד בלי נוע על הפרק,
על הכוסית הזאת אביא כליה
ואל נוסיף להגות בזה הערב"

בפי "המחבר" שם אלתרמן דברי הגות שנונים. יש מקום להניח ש"המחבר" ב"חגיגת
קייץ" הוא דוברו של מחבר "חגיגת קייץ", ולכן, אין אני עומד בפיתוי להביא כאן עוד
מדברי "המחבר", לאחר ששתה כוסית ראשונה:

"אל תביטי, סטמבול, במחבר
בעיניים כה בוחנות.
אל תאמרי כי מסתבר
שכבר בטלו הטוחנות.
הזיקנה מנסה דבר מה, חותרת, אבל לשווא.

אמנם ייתכן שזה
ישפיע במשך הזמן
אדם אינו ברזל...
היום הוא כאן ולפתע הוא אוזל.
אך אל נפתח פה לשטן.

על כל מקרה, אם מחר
בערב לא ניפגש,
תדעי שנמנעתי, מאחר
שהגוף, כנראה, התעקש.
אגיע יותר מאוחר.
אולי בלי גוף, מה יש?

יהיו כמובן בני אדם
שיאמרו: בלי גוף לא מתהלכים.
שטויות. בקייץ, כשחם,
זה בכלל לא הכרחי..."

אלה הן הדמויות העיקריות ב"חגיגת קיץ", ולצדן דמויות רבות בתפקידי משנה. וכדרכו של אלתרמן, גם לחפצים תפקיד פעיל בעלילה – לפח ולזכוכית. למנורה לגצים ולאש, לקירות ולקורי העכביש... ותפקיד רם ביותר נפל בחלקו של הירח, אשר התחיל דרכו על פני העיר:

"...התחיל דרכו. מעט היסס,

כמו תוהה: מקום זה מהו?

החליט לא לשהות. החל מטפס

בלי סולם למעלה.

ירח, בריה משונה

תמיד עולה כמו בפעם ראשונה..."

מאורעות לאין ספור התרחשו בלילה זה בסטמבול. "למציאות יש דמיון עשיר / והיא עצמה לא עניה". ב"שיר הערת ביניים" כותב אלתרמן:

"אל תתיגע, הקורא, לתהות על סוד שיחו

של סדר השירים הזה. מידה מוגזמת

של משמעות וכוונות-כביכול

אל תבקש. לא כל שורה רומזת רמז.

העיר היא עיר. הרחוב רחוב.

האור הוא אור. החשכה ברורה כשמש.

גם מחברי שירה (הם בעיקר)

אולי ראוי להם לא לדבר בה ברעדה, כאילו

בכל קוצו של תג ובכל שינוי גירסה או מחיקה

בוראה היא עולמות או מחריבה אותם חלילה"

הרי זה אותו "אל נתייחס נא אל עצמנו בכובד ראש מופרז מדי" של אלתרמן האיש והמשורר.

אני, שבוי בקסמי "חגיגת קיץ", הבאתי אותה אל הבמה. ערכתי את הקטעים ברצף העלילה, נתתי בפי הדמויות דברים בגוף ראשון, קבעתי את השירים שלהם תיכתב מנגינה, וביימתי. נכשלתי כישלון חרוץ. "חגיגת קיץ", היצירה הנפלאה של אלתרמן הוצגה רק 35 פעם. הפעם אין אני יכול לבוא בטענות אל איש. האשמה כולה עלי. השותפים שלי – סאשה ארגוב שהלחין ואריה נבון שעיצב – עשו טוב. הטעות שלי היתה בכך שיצרתי הצגה ריאליסטית שלא תאמה את הריאליזם-הפנטסטי שב"חגיגת קיץ" של אלתרמן.

היו בהצגה שירים יפים (השיר "שיר משמר" – "שימרי נפשך, כוחך שימרי, שימרי נפשך / שימרי חייך, בינתך, שימרי חייך..." – שנכתב על מרים-הלן, יצא מגבולות ההצגה וקיבל פירוש חדש וטרגי), היו קטעים יפים, אבל כל אלה רק חברו לכדי הצגה המהלכת על קרשי הבמה, אבל מסרבת להתרומם ולעוף.

התעצבתי על הכישלון, השחקנים התעצבו אף הם, ואולי גם נתן אלתרמן

שהשקיף ממרום. אני מכה על חטא.

ההצגה "חגיגת קיץ" היא אחת משלוש הצגות שביימתי וארצה לחזור אליהן.

השתיים האחרות הן "טורנדוט" של קרלו גוצי ו"סיפור גן העדן" של איציק מאנגר.

